

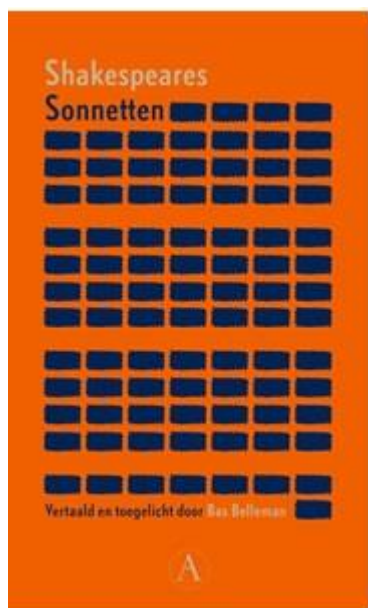
Shakespeare is allesbehalve stijfjes, waarom zou je hem dan wel zo vertalen?

Bas Belleman in gesprek met Laura de Jong

Bas Belleman (1978) is dichter, vertaler en onderwijsjournalist. Hij studeerde cultuur- & wetenschapsstudies en schreef onder meer voor De Groene Amsterdammer, Trouw, Filosofie Magazine en Awater. Zijn poëziedebuut Nu nog volop ventilatoren (2003) verscheen in een debutantenreeks van Gerrit Komrij en werd genomineerd voor de C. Buddingh'-prijs. In 2020 verscheen zijn vertaling van Shakespeares sonnetten bij Athenaeum – Polak & Van Gennep. Die vertaling werd in 2021 bekroond met de Filter Vertaalprijs.

Laura de Jong (1984) studeerde Romaanse Talen en Culturen aan de Rijksuniversiteit Groningen en volgde de Master Latin American and Caribbean Studies aan de Universiteit Utrecht. In 2010 deed zij de Postacademische Dagblad Opleiding Journalistiek (PDOJ). Sinds 2011 werkt ze voor de Volkskrant en is ze redacteur / interviewer bij de boekenredactie. Dit interview verscheen eerder in deze krant en VertaalVerhaal dankt de Volkskrant voor de mogelijkheid het ook hier te plaatsen.

Shakespeare is allesbehalve stijfjes, waarom zou je hem dan wel zo vertalen?

Op de verjaardag én sterfdag van William Shakespeare (1564-1616) – won Bas Belleman voor zijn vertaling van Shakespeares *Sonnetten* de – 15e – Filter Vertaalsprijs. Deze prijs wordt toegekend aan ‘de meest bijzondere vertaling’ van het voorbije jaar. De jury roemde Belleman om ‘zijn brille, zijn durf en zijn virtuositeit’. En noemde de vertaling ‘een toonbeeld van vertalersmoed’. Andere genomineerden waren Floor Borsboom (*Aan de lopende band – Aantekeningen uit de fabriek* van Joseph Ponthus), Jan Willem Reitsma (*Duizend manen* van Sebastian Barry), Froukje Slofstra (*Romans* van I.S. Toergenjev) en Michaël Stoker (*Kroniek van een leven dat voorbijgaat* van Fernando Pessoa). Het prijzengeld van 6.000 euro is beschikbaar gesteld door acht uitgevers van literaire fictie en non-fictie.

Belleman werkte elf jaar aan zijn vertaling van de 154 sonnetten en het vaak weggelaten *A Lover's Complaint*. Daarnaast schreef hij een uitgebreide toelichting op de gedichten en de vertaling. Zo wordt de lezer verder ingewijd in de geheime lagen van Shakespeares sonnetten, die oorspronkelijk in 1609 verschenen.

Shakespeares sonnetten zijn al vaker vertaald. Waarom wilde u het nog eens doen?

Het begon toevalligerwijs. Een vriendin van mij die pianist is, gaf op Valentijnsdag een concert en vroeg of ik als intermezzo liefdesgedichten wilde voordragen.

Natuurlijk wilde ik ook Shakespeares allerberoemdste sonnet 18 doen: *Shall I compare thee to a Summer's day?* Ik vond de bestaande Nederlandse vertalingen wat stijfjes en ben het zelf gaan proberen. Ik kon het nog helemaal niet. Maar ik kreeg het gevoel dat er iets zat en dat er iets lukte. Zo is het begonnen.

Wat bedoelt u met stijfjes?

Ik denk dat anderen hem vaak vertaalden als een dichter uit het verleden. Soms leken ze te zeggen: als jij het saai vindt, moet je je daar maar overheen zetten, want het is Shakespeare, die behoor je tot je te nemen. Dat beviel me niet. Ik had het idee dat Shakespeare zelf helemaal niet van saaie poëzie hield. Hij zou zijn tijd daar nooit aan verspillen.

U wist van tevoren niet of iemand het wilde uitgeven?

Nee, niemand heeft mij gevraagd dit te doen. Ik had zelf twee dichtbundels gemaakt en kwam in een artistieke crisis terecht van het kaliber: ‘Ik zou hier nog twee bundels mee door kunnen gaan, maar waarom ook alweer?’ Daarnaast was ik recensent voor

Trouw en las ik veel boeken, en dus ook veel middelmatige literatuur. Want van alle boeken die verschijnen, zijn er maar een paar echt goed. Ik ervoer het als een *catch 22* en dacht: ik hou van literatuur, daarom ben ik recensent geworden, maar nu lees ik vooral middelmatige boeken. Daar wilde ik uitstappen. Toen heb ik in een dramatisch gebaar Shakespeare uit de kast getrokken en ben ik verdergegaan met vertalen. Want ja: hij is echt de beste schrijver aller tijden.

Dit is uw eerste grote vertaling. Hoe heeft u het aangepakt?

Als iets niet helemaal liep – als er een overbodig woord leek te staan, het niet klonk, hij twee keer hetzelfde leek te zeggen – was mijn uitgangspunt: dat ligt aan mij. Want de poëzie van Shakespeare is sowieso goed. Dan moest ik beter en langer kijken wat hij nou precies had gedaan, tot er iets mooiers en beters stond. Hij heeft me nooit teleurgesteld.

Uw vertaling staat te boek als experimenteel.

Ja, bij experimentele poëzie denk je eerder aan Vijftigers als Lucebert en Kouwenaar. Niet aan Shakespeare. Maar hij gebruikte veel experimentele technieken. Dat is vaak niet herkend in andere vertalingen.

Ik vertaal behoorlijk getrouw, maar ik probeer zijn dubbelzinnigheden, spelletjes en dubbele bodems ook te laten zien. Shakespeare moet eindeloos aan zijn gedichten hebben geschaafd en gevijld. Het is net een spiegelpaleis. De poëzie is aangrijpend en emotioneel, maar ook opzweepend en seksueel. Dat heb ik proberen over te brengen: dat je zin krijgt in het lezen van Shakespeare. Dat vond ik belangrijker dan het precieze aantal lettergrepen van de sonnetvorm.

Is het eigenlijk mogelijk iets perfect te vertalen?

Een van de mythen over vertalen is dat er zoiets als de perfecte vertaling bestaat. Alsof je als Alice door de spiegel stapt en dan precies hetzelfde sonnet hebt, maar dan in het Nederlands. Dat kan niet. Dus je kunt alleen een heel goede vertaling maken, maar nooit de perfecte. Ik dacht wel: ik kan het werk recht doen. Maar ik heb niet de illusie dat na mij niemand deze sonnetten meer gaat vertalen.

Hoe gaat u als vertaler om met gevoelige taal?

Ik kan me verschuilen achter Shakespeare. Het is niet mijn taal maar zijn taal. Ergens speelt hij met het woord ‘more’ en een Moor, en dat heb ik laten staan. Vaak wordt bij gevoelige taal gezegd: dat was in zijn tijd zo. Er worden veel dingen gehistoriseerd. Maar Shakespeare ontsteeg zijn tijd. Hij is groter dan zijn tijdgenoten. Hij had een scherp oog voor wat nooit zal veranderen aan mensen en voor wat juist door cultuur en toeval bepaald is.

Hij schreef al over maatschappelijke thema’s die wij nu, vierhonderd jaar later, belangrijk vinden. In zijn toneelstukken zie je dat sterk. In 2018 heb ik een voorstelling van *Othello* van Daria Bukvić gezien, waarin de zwarte generaal wordt neergehaald. Je kunt haast niet geloven dat iemand rond 1600 zo indringend over

racisme kon schrijven. Ik ben dus geneigd te zeggen: je kunt op Shakespeare vertrouwen, hij is zo ongeveer de laatste die je moet cancelen.

U schrijft in uw inleiding: ‘Die nieuwe en subtiële ideeën over gender en identiteit van tegenwoordig? Shakespeare was ons voor.’

De eerste reeks sonnetten gaat over de liefde van de dichter voor een rijke jongeman. De laatste 28 zijn aan de Donkere Dame gericht. Die jongeman was vroeger een probleem. Mensen vonden het moeilijk te lezen dat Shakespeare liefdesgedichten aan een man schreef. Hij was op een voetstuk gezet als de grootste schrijver aller tijden. Het Engelse antwoord op Dante, Cervantes en Homerus. Hoe kon zo iemand zulke verderfelijke liefde bezingen? Dat moest allemaal worden wegverklaard.

De Donkere Dame werd daarom ingezet als hét bewijs dat Shakespeare een heteroseksuele man was. Zo van: zie je, zijn meest seksuele gedichten gaan over een vrouw. Maar volgens mij klopt dat niet. Die man heet in een van de sonnetten een ‘meester-meisje’ en heeft het gezicht van een vrouw, en omgekeerd heeft de Donkere Dame allerlei mannelijke eigenschappen. Je kunt haar lezen als een man in vrouwenkleding. In die tijd stonden er geen vrouwen op het toneel. Jongens speelden de vrouwenrollen. Dus het is niet ver van de realiteit. Ik dacht dat dit wel vaker was gesuggereerd, maar ik ben het nergens tegengekomen.

Shakespeare laat de verschillende seksen in elkaar overlopen en reageert daarmee op een idee van Plato dat je vroeger drie seksen had: man, vrouw en man-vrouw. Door een straf van de goden zijn die uit elkaar gehakt en heb je nu alleen mannen en vrouwen. Het lijkt of Shakespeare zegt: ‘O ja, is dat zo? Heb je alleen mannen en vrouwen?’ Alsof hij het gaat uitproberen. Hij ondermijnt steeds de aannames over liefde en onderzoekt wat liefde is buiten de gebaande paden. In zijn sonnetten schrijft hij bijvoorbeeld: ‘Mijn liefje heeft geen ogen als de zon...’ En ze stinkt uit haar mond, ze is lomp, maar toch houdt hij van haar. Afstotelijk en toch verleidelijk.

Wat vindt u van de ophef rond de vertaling van de poëzie van Amanda Gorman, waarbij dichter Marieke Lucas Rijneveld zich terugtrok als vertaler?

Vertalen veronderstelt dat je mensen kunt begrijpen. Ik ben geen 16de-eeuwse dichter, maar ik kan me in Shakespeare verdiepen. In die zin zou technisch gezien iedereen Gorman kunnen vertalen. Maar dat is niet waar het om ging. Rijneveld werd aangekondigd als de vertaler omdat ze zo’n verwantschap zou hebben met Gorman. Dan zeggen mensen: ‘Sorry, verwantschap? Er zijn anderen met meer verwantschap.’ Het ging natuurlijk niet alleen om de poëzie, maar ook om de plek die Gorman innam na zo’n rabiaat racistische president. Dat was symbolisch. Als het niet zo was aangekondigd of als een onbekende vertaler het had gedaan, was er misschien weinig aan de hand geweest.

Zo krankzinnig is die verwantschap toch ook weer niet? Rijnveld is net als Gorman jong, succesvol en wordt gezien als het grootste literaire talent van ons land.

Nee, natuurlijk, ze is een goede dichter. Het gaat er niet om dat zij Gorman niet mag vertalen omdat zij een andere huidskleur heeft. Dat zou raar zijn. Het punt is: waarom wordt Rijnveld als bekend en wit persoon naar voren geschoven om dit te vertalen? Dan zijn er wel andere kandidaten te vinden. Dat vindt zijzelf bij nader inzien ook.

Dat zwarte vrouwelijke schrijvers inderdaad minder ruimte krijgen dan anderen, vind ik geen vreemde gedachte. Toen ik in 2009 in de jury van de AKO Literatuurprijs kwam, had er al twaalf jaar geen vrouw meer gewonnen, laat staan een zwarte vrouw. Het is natuurlijk vreemd dat jaar na jaar een witte man op het schild wordt gehesen. Dan kun je veel mitsen en maren hebben, maar het is toch gek. Dus als zwarte schrijvers zich achtergesteld voelen, kun je wel zeggen dat het om de vertaling gaat en dat Rijnveld zeer getalenteerd is, maar dat is niet het antwoord op de klacht die ze hebben.

U heeft ruim een decennium aan dit boek gewerkt. Hoe was het om het af te hebben?

Vlak nadat ik het had ingeleverd, ging ik met mijn vrouw en kinderen met vakantie. De eerste dagen kon ik alleen maar voor mijn tent zitten, ik had boeken bij me maar ik kon geen letter lezen. Ik moest bijkomen. Maar deze vertaling is het mooiste wat ik ooit heb kunnen doen. En het is waarschijnlijk ook het belangrijkste wat ik op literair gebied ooit zal doen, belangrijker dan alles wat ik zelf maak of nog zal maken.